

Ewa Węctawowicz-Gyurkovich

Współczesne interwencje w średniowiecznych zamkach Europy Zachodniej

Modern interventions in medieval castles of Western Europe

„Europa bez granic”, do której dążą państwa naszego kontynentu, mająca służyć europejskiej integracji, głównie gospodarczej i politycznej, wzbudza wiele uzasadnionych obaw, w tym także w sferze kultury. Już obecnie coraz silniej zarysowują się tendencje do unifikacji kultury, szybkiego przyswajania obcych kulturowo wzorów zachowań i zwyczajów.

W erze uniformizacji kultury właśnie ta kulturowa odrębność – odmienność krajobrazu, obyczajów i tradycji, unikalne wartości artystyczne zabytków architektury czy zespołów urbanistycznych lub krajobrazowych – może pełnić ważną rolę ekonomiczną. Zainteresowanie tą odrębnością jest czynnikiem wpływającym na rozwój turystyki, która jako gałąź „ekologicznej” gospodarki może i powinna przynosić znaczne zyski. Szczególną rolę w organizowaniu turystyki zbiorowej i indywidualnej mogą pełnić zamki – założenia obronne i pałacowo-krajobrazowe¹.

Konstruowanie nowego, atrakcyjnego programu funkcjonalnego, związanego z podejmowanymi pracami adaptacyjnymi zabytkowego zamku, wymaga szerszego spojrzenia na otaczającą go przestrzeń i powiązania funkcjonalne z obszarami położonymi w najbliższym zasięgu lub usytuowanymi dalej, lecz mogącymi mieć istotny wpływ na powodzenie ekonomiczne zamierzonych działań. Niezbędna jest tu wnikliwa analiza lokalnych uwarunkowań i istniejącej w otoczeniu zabudowy, zieleni wysokiej lub ukształtowania krajobrazu. Niezbędne jest również rozważenie wpływu zamierzonych prac na substancję zabytkową, jej otoczenie oraz możliwość zachowania lub poprawy ekologicznych uwarunkowań funkcjonowania obszaru związanego z programem działań adaptacyjnych.

“Europe without frontiers” to which aspire all the countries in our continent, meant to serve European integration, mostly economic and political, evokes many justified fears including the sphere of culture. Even now, the trends towards cultural unification and quick adoption of culturally alien models of behaviour and tradition are clearly visible.

In the era of cultural unification, the cultural differences – different landscape, customs and traditions, unique artistic value of architectural landmarks or urban or landscape complexes – may have a vital economic role. Interest in such differences is a factor influencing tourism development which, as a branch of ‘ecological’ economy, can and should bring significant profits. Castles – both defensive and palace-landscape complexes – can play a special role in the organization of individual or mass tourism.

Constructing a new, attractive functional programme connected with the undertaken adaptation work of a historic castle requires a broader outlook on the surrounding space and functional arrangements with the areas situated in the vicinity, or farther but likely to have a significant influence on the success of the intended economic activities. A thorough analysis of local conditions, the existing buildings, tall vegetation or landform features is indispensable here. It is also indispensable to consider how the intended work will influence the historic substance, its surroundings and the possibility of preserving or improving ecological conditions for the functioning of the area associated with the program of adaptation activity.

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

Konieczność zachowania autentycznej substancji zabytkowej, a także tradycyjnego klimatu kulturowego zobowiązuje do wnikliwego przeanalizowania zakresu prac adaptacyjnych. Dotyczy to w szczególności obiektów zabytkowych o unikatowych wartościach kulturowych i artystycznych, nie oznacza to jednak całkowitego ograniczenia ingerencji współczesnej architektury w tę substancję. Na sformułowanie takiego wniosku pozwala analiza szeregu realizacji europejskich, związanych z ustaleniami Karty Weneckiej z 1964 roku, według której *Restauracja (...) powstaje tam, gdzie zaczyna się domysł – poza tą granicą wszelkie uznawane za nieodzwonne prace uzupełniające mają wywodzić się z kompozycji architektonicznej i będą nosić znamię naszych czasów*². Na odbytej w Krakowie w roku 2000 Międzynarodowej Konferencji Konserwatorskiej i w powstałej tam Karcie Krakowskiej pojawia się dodatkowe pojęcie PAMIĘCI. Była tam również analizowana sprawa rekonstrukcji i restauracji zabytku. Wyraźnie sprecyzowano, iż każda współczesna interwencja winna być kształtowana w najnowszych stylistykach: *Artykuł 9 Karty Weneckiej mówi, iż „(...) jakiegokolwiek niezbędne prace dodatkowe muszą różnić się od architektonicznej kompozycji budynku i posiadać cechy współczesności”. Nowe prace, które mogą być konieczne do restauracji budynku, zapewniającej jego prawidłowe funkcjonowanie oraz dla nowych budynków w zabytkowym otoczeniu, nigdy nie powinny być przeprowadzane w stylu istniejących budynków, ale współcześnie i według projektów najwyższej jakości, które są bezsprzecznie nowe i przynoszą żywą interakcję pomiędzy nowym i starym, jednak w sposób, który bierze pod uwagę również architektoniczne otoczenie budynku*³.

Niezbędne jest więc w odniesieniu do każdego obiektu zabytkowego indywidualne ustalenie granic dopuszczalnej ingerencji współczesnej substancji. Koncepcja „aktywnego systemu ochrony zabytków” stwarza szerokie możliwości działań adaptacyjnych, które mogą stanowić gwarancję powodzenia ekonomicznego i przyciągać środki kapitałowe. Problem dopuszczalnych granic ingerencji współczesnej architektury w substancję historyczną zamków może przybliżyć przeprowadzona analiza projektów i realizacji wybitnych architektów.

Kreacje znanego weneckiego architekta Carla Scarpy, pochodzące z lat 50. i 60., a więc wyprzedzające ustalenia Karty Weneckiej, związane z wprowadzeniem nowych funkcji do historycznych budowli, stworzyły szkołę nowego myślenia. Scarpa nigdy nie stosował analitycznej architektury, opartej o zestawienia brył geometrycznych. Raczej akceptował neoplastyczną dekompozycję przestrzeni bez odwoływania się do neoklasycyzmu⁴. W swoich rozwiązaniach formalnych stopniowo dochodził do przetwarzania surowych form modernistycznej

The necessity to preserve authentic historic substance and the traditional cultural climate obliges to conducting a thorough analysis of the range of adaptation work. It refers particularly to historic objects representing unique cultural and artistic values, obliging to analyzing the risk of interference of modern architecture into this substance. It is possible to formulate such a conclusion because of the analysis of several European realizations connected with the arrangements of the Venice Charter from 1964, according to which *The process of restoration (...) must stop at the point where conjecture begins, and in this case moreover any extra work which is indispensable must be distinct from the architectural composition and must bear a contemporary stamp*. At the International conservation Conference held in Krakow in 2000, the Krakow Charter was drawn up in which an additional term of MEMORY appeared. The issue of reconstruction and restoration of monuments was also analysed there. It was clearly specified that each modern intervention should use the most recent stylistics: *Article 9 of the Venice Charter states: “(...) any extra work which is indispensable must be distinct from the architectural composition and must bear a contemporary stamp”*. *New work which may be necessary for the restoration of the building to ensure its proper functioning, and for new buildings in historic surroundings, should never be performed in the style of the existing buildings, but in a modern manner and following the highest quality designs which are unquestionably new and introduce vivid interaction between the old and the new, however, in the way which also takes into account the architectural surrounding of the building*.

Therefore, it is indispensable to establish individual limits of permissible interference of modern substance in reference to each historic object. The idea of “an active system of monument protection” offers numerous possibilities of adaptation activities, which can guarantee economic success and attract financial resources. The conducted analysis of projects and realizations by outstanding architects could bring closer the problem of permissible limits of interference of modern architecture into historic substance of castles.

Designs of a well-known Venetian architect Carlo Scarpa from the 1950s and 1960s, so preceding the arrangements of the Venice Charter referring to introducing new functions into historic buildings, initiated a new way of thinking. Scarpa had never used analytical architecture, based on combination of geometric solids. He accepted neo-plastic decomposition of space without referring to neo-classicism. In his formal solutions he gradually arrived at processing raw forms of modernist abstraction. As a final result he obtained a clash of modern forms with historic tissue

abstrakcji. W ostatecznym efekcie uzyskiwał zderzenie współczesnych form z tkanką historyczną, poprzez niezwykle subtelne operacje, przeprowadzane jednak w sposób szczerzy i zdecydowany. Uważał, że zastosowanie niewielkiej liczby nowych elementów współczesnego detalu – betonowej ściany czy żelaznej belki, kraty lub wspornika pod rzeźbę – jest wystarczające. Do perfekcji doprowadzone są tu środki wyrazu, poprzez cechujące się wysokim artyzmem użycie materiałów i faktur w tworzonych kompozycjach. Silne artykułowanie współczesnego charakteru nowej tkanki wprowadzonej w historyczną substancję, poprzez precyzję i lapidarność geometrycznych kompozycji, harmonijnie skonstrastowanych z kolorytem i układem linii i form historycznych, jest dominującą cechą tych rozwiązań formalnych, niejednokrotnie zaskakujących nieoczekiwanymi decyzjami plastycznymi – perforowanie ściany działowej prostokątnymi otworami, geometrycznie skomplikowana kompozycja prostokątnych form wieńczących portal itp.⁵ Naczelnym zamierzeniem było jeszcze wyraźniejsze eksponowanie elementów i detali zabytkowych przez zderzanie form historycznych z betonem, szkłem czy stalową belką. W realizacyjnej wersji projektu wejścia do Wydziału Architektury Uniwersytetu w Wenecji (1966, 1972, 1985) mieszczącego się w klasztorze Tolentini Scarpa zastosował naturalną aplikację kamiennej bramy, która została położona na dziedzińcu, obudowana betonową kompozycją kilku stopni i częściowo zalana wodą niczym sadzawka. Ta odważna decyzja jeszcze dziś zaskakuje widza i razem z sąsiadującą betonową ścianą kreuje niepowtarzalne wejście do budynku, stanowiąc równocześnie perfekcyjną metaforę wejścia.

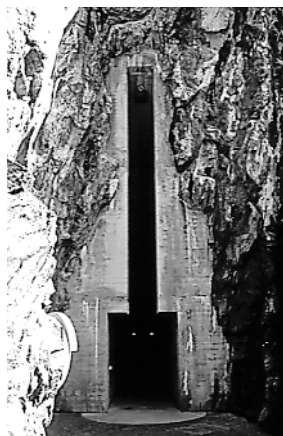
Owe artystyczne działania adaptacyjne średnio-wiecznego (XIV w.) zamku Castelvecchio w Weronie (adaptacja na muzeum w latach 1956-1964) czy Fondazione Querini-Stampalia w Wenecji (1961-1963) do dziś zaskakują nowoczesnością. Realizacje Carla Scarpy wytrzymały próbę czasu i są wciąż aktualne i świeże. Surowy beton balkonu, na którym w miejscu zetknięcia się nieistniejącego fragmentu murów gotyckiego zamku Castelvecchio z murami obronnymi, prowadzącymi na Ponte Scaligero, ustawiono konny pomnik Cangrande I della Scala z XIV wieku, przechowywany przedtem w grobowcu, zaskakuje współczesnym zderzeniem skonstrastowanych brył i faktur. Uskakujący, geometrycznie „postrzępiony” fragment dachu nad tym założeniem wprowadza światło, aby można było dokładnie obejrzeć wszystkie szczegóły ceremonialnego rynsztunku, okrywającego rycerza i konia. Wszystkie działania Scarpy cechuje oszczędność środków wyrazu – ograniczenie ilości stosowanych elementów do budowania nastroju: żelazna belka podtrzymująca strop

through very subtle operations conducted in an honest and decided manner. He believed that using a few new elements of modern detail – a concrete wall or an iron beam, grating or truss to support a sculpture was sufficient. The means of expression were brought to perfection through the use of materials and textures characterised by their high artistic value, in the created compositions. Strong articulation of the modern character of the new tissue introduced into historic substance through its precision and succinctness of geometric composition, harmoniously contrasted with the colour scheme and the layout of historical forms and lines, is a dominant feature of these formal solutions repeatedly surprising with unexpected plastic decisions – perforating a partition wall with rectangular holes, geometrically complex composition of rectangular forms crowning a portal etc. The main aim was more distinct emphasising of historic elements and details through clashing historic form with concrete, glass or iron beams. In the realisation version of the project of the entrance to the Faculty of Architecture at the University of Venice (1966, 1972, 1985) located in the Tolentini Monastery, Scarpa used a natural application of a stone gate which was laid flat in the courtyard, walled around with a concrete composition of some steps and partially submerged as a pond. This brave decision even now still surprises the viewer, and together with the adjacent wall creates a unique entrance to the building, being simultaneously a perfect metaphor of an entrance.

Those artistic adaptation activities of the medieval (15th c.) castle Castelvecchio in Verona (converted into a museum between 1956 and 1964) or Fondazione Querini-Stampalia in Venice (1961-1963) even today amaze with their modernity. Carlo Scarpa's realisations stood the test of time and are still valid and fresh. Unadorned concrete of the balcony on which, at the meeting point of the non-existent fragment of the wall of the Gothic castle Castelvecchio with the defensive walls leading to Ponte Scaligero, an equestrian statue of Cangrande I della Scala (from the 14th c.) was put up, which had previously been stored in a tomb, amazes with its modern clash of contrasting solids and textures. Offset, geometrically ragged fragment of the roof over this layout, introduces light so that visitors can clearly see all the details of the ceremonial armour protecting the knight and his mount. All Scarpa's activities were characterised by frugal means of expression – limited number of elements used for creating an atmosphere: an iron beam supporting the ceiling is not concealed but almost demonstratively exposed, a sculpture truss support, rail-

Ryc. 1. Bensberg – nowa wieża z betonu w średniowiecznej warowni adaptowanej na ratusz
 Fig. 1. Bensberg – new concrete tower in the medieval stronghold converted into a town hall

Ryc. 2. Bellinzona – wejście do windy prowadzącej na dziedzińiec zamkowy
 Fig. 2. Bellinzona – entrance to the lift leading to the castle courtyard

Ryc. 3. Bellinzona – detal odwodnienia nowych schodów prowadzących do winiarni zamkowej na stoku wzgórza zamku Castelgrande
 Fig. 3. Bellinzona – drainage detail of the new stairs leading to the castle winery on the slope of Castelgrande castle hill

Ryc. 4. Bellinzona – plac Del Sole z parkingiem pod spodem u podnóża zamku Castelgrande
 Fig. 4. Bellinzona – Piazza Del Sole with the underground parking lot at the foot of Castelgrande castle

Ryc. 5. Bellinzona – historyczna wieża kamienna i nowa kubatura na dziedzińcu zamku
 Fig. 5. Bellinzona – historic stone tower and new volume in the castle courtyard

Ryc. 6. Dziedzińiec zamku Castelvecchio w Weronie
 Fig. 6. The courtyard of Castelvecchio castle in Verona

nie jest ukrywana, jest niemal demonstracyjnie eksponowana, wspornik pod rzeźbę, balustrady czy stalowa konstrukcja lapidarium mają formy całkowicie proste, zgodne z przeznaczeniem. Betonowa ściana wbija się w gotycki portal, aby zaakcentować wejście. Prosta kompozycja linii współczesnej, asymetrycznej ślusarki okiennej, cofniętej nieco w głąb budynku, eksponuje finezję form historycznych portali i obramień okiennych⁶. Od kilku dziesięcioleci realizacje Carla Scarpy, jego nowatorskie traktowanie problemu adaptacji zniszczonych struktur historycznych, łączenie nowych form z istniejącą tkanką zabytkową są wzorcowymi i sprawdzonymi rozwiązaniami.

Niemiecki architekt Gottfried Böhm w kilku swoich realizacjach nowych kubatur połączonych z tkanką historyczną stosuje zasadę zdecydowanego oddzielenia nowych ścian, rozwiązywanych przy zastosowaniu współczesnych materiałów – szkła, stali i surowego betonu, od murów zabytkowych. Istotny jest dla niego nastrój całego zespołu, czy to budowli średniowiecznej czy barokowego pałacu.

W latach 1962-1967 zamienił średniowieczną warownię, górującą nad małym miasteczkiem Bensberg na siedzibę władz miasta. Zachowane średniowieczne mury tworzą kompozycję, która uzupełniona została ścianami z surowego betonu. Nowa architektura nosi cechy brutalizmu lat 60., w ostro załamanych betonowych ścianach wykrojone zostały poziome wstęgowe okna. To istotne dla kompozycji rozwiązanie podyktowane zostało wymogami funkcjonalnymi doświetlenia pomieszczeń administracyjnych ratusza. Nowa klatka schodowa ma formę dodatkowej nowej wieży o geometrycznie postrzępionym zwieńczeniu i bogatej fakturze betonowych ścian, rzeźbionych nagłymi, śmiałymi załamaniami. Istniejące wieże zyskały nowe przekrycia współczesnymi, strzelistymi dachami, o niespotykanej wcześniej lekko wygiętej linii, podkreślającej współczesność formy, która w swoim klimacie wyraźnie nawiązuje do rozwiązań historycznych. Istotny jest tu charakterystyczny klimat przestrzeni warownego zamku i emocje, jakich doznajemy, zwiedzając ten obiekt. Nastrój tworzy zderzenie surowości faktury betonu rzeźbionego wgłębieniami uzyskanymi z szalunku, prosta geometria granitowej kostki posadzki obszernego wewnętrznego dziedzińca, stalowo-szklana konstrukcja współczesnych okien, szczególnie zaś transparentnej dużej szklanej ściany wielofunkcyjnej sali, służącej zarówno do organizacji zebrań i konferencji, jak i koncertów. Owa sala otwierając się do dziedzińca pozwala na wyeksponowanie, przy oglądaniu jej z bliższej odległości, zachowanych w zewnętrznych murach romańskich okien biforyjnych i triforyjnych. Z dalszych ujęć perspektywicznych, zależnie od kąta obserwacji, eksponowane są aplikacje odbijających się w tafli szklanej detali

ings or the steel structure of lapidarium have very simple forms, suitable for their purpose. A concrete wall squeezes into a Gothic portal to emphasise the entrance. A simple composition of modern line, asymmetric window metalwork retracted slightly into the building, stresses the finesse of form of historic portals and window frames. For several decades, the realisations of Carlo Scarpa, his novel treatment of the problem of adapting destroyed historic structures, combining new forms with the existing historic tissue are model and reliable solutions.

A German architect, Gottfried Böhm, in his realisations of new volume combined with historic tissue uses the rule of distinctly separating new walls built using modern materials – glass, steel and raw concrete – from historic walls. The atmosphere of the whole complex is essential to him, both in case of a medieval construction or a Baroque palace. In the years 1962-1967, he converted a medieval fortress overlooking a small town of Bensberg, into the seat of local authorities. Preserved medieval walls make up a composition which was complemented with walls of raw concrete. New architecture has certain features of Brutalism of the 1960s, horizontal ribbon windows were cut out in the angular concrete walls. This solution, so vital for the composition, was enforced by the functional requirements of illuminating the administrative rooms in the town hall. New staircase was built in the form of a new additional tower with geometrically ragged finial and rich texture of concrete walls, designed into sudden, bold folds. The existing towers were covered with new, soaring roofs with gently curving lines, to emphasise the contemporariness of form which clearly alludes to historic solutions in its form. The climate of fortress space and the emotions we experience when sightseeing the object are essential here. The atmosphere is created by a clash of harsh texture of concrete carved with hollows obtained from shuttering, simple geometry of granite cobbles of the inner courtyard, steel-glass construction of modern windows particularly a huge transparent glass wall of a multi-function room serving to house meetings, conferences and concerts. The room opens onto the courtyard which allows for emphasising, when viewing from close distance, the Romanesque bifoil and trefoil windows preserved in the outer walls. From further perspective, depending on the viewing angle, the applications of historic details reflected in the glass pane are visible. The stone and concrete towers, overlooking the castle, harsh Brutalist stylistics of dynamic piled up blocks brilliantly convey the atmosphere

historycznych. Górujące nad zamkiem wieże kamienne i betonowe, oschła, brutalistyczna stylistyka dynamicznie piętrzących się brył, wspaniale oddają nastroj warowni sprzed kilkuset lat. Ta znakomita adaptacja obiektu zabytkowego również wytrzymała próbę czasu – obecnie, po przeszło kilkudziesięciu latach można oceniać wartość tego rozwiązania równie pozytywnie, jak przy przeżywaniu emocji związanych ze zwiedzaniem obiektu w końcu lat 60.⁷

Aurelio Galfetti projekt restauracji zamku Castelgrande w Bellinzonie na południu Szwajcarii przedstawił w 1982 roku, a realizacja została ukończona w pierwszej połowie lat 90. Zamek jest usytuowany w centrum miasteczka na skale wypiętrzającej się nagle z poziomu ulic i placów na kilkadziesiąt metrów do góry. W miejscach, w których powinna być widoczna dynamicznie piętrząca się skała, usunął całą wybujałą roślinność. Galfetti uważał, że historyczna twierdza była sytuowana ze względów obronnych na nagiej niedostępnej skale, była więc inaczej odbierana przez widza. Roślinność, która pojawiła się tu później, deformowała ten obraz. Dzięki wspomnianym zabiegom restauracyjnym architektowi udało się przywrócić dawny historyczny charakter przestrzeni otaczającej twierdzę i jej sylwetę sprzed kilkuset lat⁸.

Przy Piazza Del Sole – obszernym placu, leżącym u stóp wzniesienia, na którym zbudowano zamek, rozebrano fasady niektórych domów, odsłaniając szarą, oczyszczoną z zieleni skałę. Pod placem usytuowano parking podziemny, a ustawione w narożnikach okazałe trapezowe formy z betonu znaczą wyjścia z parkingu. Podjęto także decyzję wybrukowania całego placu Del Sole, mając na celu integrację placu z okalającym go murem. Mury obronne nie pełnią już dzisiaj tej roli, dla której zostały wzniesione, pozostając pamiątką przeszłości i emocji, jaka nam towarzyszy przy odbiorze zabytków⁹. Łąka na skałach kasztelu zasiana niegdyś na polodowcowych morenach wypełnia cały dziedziniec wewnętrzny. Galfetti uznał, że tworzenie architektury „żyjącej” możliwe jest w rzeczywistości przez jej przekształcanie. Oprócz usunięcia drzew i krzewów narosłych na skałach drugą ważną decyzją było wprowadzenie windy, wydrążonej w skale, prowadzącej od podnóża wzgórza aż do wewnętrznego, powiększonego teraz dziedzińca zamku, ułożonego na szczycie wzniesienia. Wejście do windy, znajdujące się niedaleko placu Del Sole, zaznaczono w skale betonowym obramowaniem. Rozdarta szczelina rozszerzona ku dołowi wprowadza przechodnia w głąb skały, wyrosłej w centrum miasteczka. Wydrążony dalej tunel o długości kilkunastu metrów prowadzi do komory sklepionej betonową półkolebką, skąd windami lub awaryjną klatką schodową dotrzeć można w górę na wysokość przeszło trzydziestu me-

of a stronghold from hundreds of years ago. This magnificent adaptation of a historic object also stood the trial of time – now, after several decades the value of this solution can be assessed as positively as while visiting the object at the end of the 1960s.

In 1982, Aurelio Galfetti presented his restoration project of Castelgrande castle in Bellinzona in the south of Switzerland, and its realisation was completed in the first half of the 1990s. The castle is located in the centre of the town on a rocky hill rising up several metres above the level of streets and squares. In places where the dynamically rising rock should be visible, the architect had all the lush vegetation removed. Galfetti believed that the historic stronghold was situated on bare rock, for defensive reasons, therefore it had been differently perceived by the viewer. The vegetation, which appeared later, distorted the image. Due to the already mentioned restorative efforts, the architect managed to bring back the former historic character of the space surrounding the fortress, and its silhouette from hundreds of years ago.

At Piazza Del Sole – a vast square located at the foot of the hill on which the castle had been erected – façades of some houses were demolished revealing grey rock cleared of all greenery. Beneath the square an underground parking lot was located, and huge trapezoid forms made of concrete and placed in the corners mark the exits from the parking lot. It was also decided that the whole Piazza Del Sole should be paved, in order to integrate it with the surrounding wall. Defensive walls no longer fulfil the function for which they were built, remaining just mementoes of the past and the emotions which accompany us while sightseeing monuments. The meadow on the castle rock, planted a long time ago on the postglacial moraines, fills the whole inner courtyard. Galfetti decided that creating ‘living’ architecture was possible in reality by its transformation. Besides having the overgrown trees and bushes removed, his other important decision was introduction of a lift whose shaft, hollowed out in the rock, led from the foot of the hill up to the expanded inner courtyard of the castle, located on the top of the hill. The entrance to the lift, situated in the vicinity of Piazza Del Sole, was marked with a concrete doorframe in the rock. A crevice, widening downwards, invites passers-by inside the rock rising in the centre of the town. A hollowed out tunnel, several metres long, leads into a chamber with a concrete barrel vault, from where one can take the lift or the emergency staircase and go up over thirty metres. We reach the ring road and after walking the next several metres on foot we arrive at the castle court-

trów. Dojeżdżamy do drogi rokadowej, z której po kolejnych kilkudziesięciu metrach docieramy tym razem spacerem do dziedzińca zamkowego. Skośne ściany i pochylnie tworzą przestrzeń zamkniętą przez nowy, prostoliniowo przebiegający mur i równocześnie mur historyczny.

Powstało w ten sposób wewnątrz otoczone prostymi ścianami z betonu przeplatającymi się z kamiennymi historycznymi bryłami. Nastrój średniowiecznej warowni został osiągnięty dzięki połączeniu nowych elementów ze starą strukturą w inną, ciekawszą całość. Stała się ona atrakcyjniejsza dla współczesnego odbiorcy. Poziome mury i niskie bryły skontrastowano ze strzelistymi, pionowymi dominantami średniowiecznych wież, a nowa, dostosowana do miejscowych wymagań i potrzeb funkcja przyciąga turystów i mieszkańców. Obszerne, trawiaste dziedzińce z trzech stron otoczone jest obiektami kubaturowymi budowanymi z kamienia lub betonu. Zadbano o to, aby nowe formy wyraźnie odróżnić akrylowym białopopielatym tynkiem od historycznych ścian i wież z kamienia. Mieszcząc one muzeum zamku i ekskluzywną restaurację, kawiarnię, winiarnię. Wschodnia strona dziedzińca nie została zamknięta bryłami. Otwarto ją na wspaniałe pejzaż Alp i wzgórz usytuowanych tuż nad miasteczkiem, na których pną się średniowieczne mury i dwa kolejne zamki. Na stoku południowym udało się odtworzyć istniejącą tu niegdyś winnicę, aby w zamkowej winiarni i kawiarniach móc serwować trunki własnej produkcji. Strome, wąskie schody, ciasne korytarze oraz wysoko wyniesione kominy wentylacyjne podkreślają obronny charakter średniowiecznej twierdzy, podczas gdy we wnętrzach potok spadającego z góry światła i filigranowa beczkowa konstrukcja przechodzi do lekkich kubatur i skontrastowanych z nimi masywnych ścian betonowych. Zwraca uwagę wspaniale dopracowany współczesny detal. Kamienne posadzki, betonowe odwodnienia placów, metalowe kraty, betonowe ściany z małymi drobnymi otworami swoją minimalistyczną estetyką, surowością i szorstką fakturą współgrają z kamiennym murem. Wszelkie nowe detale cechuje prostota i umiar, wprowadzane są z ogromnym wyczuciem klimatu miejsca. Balustrady pomiędzy zewnętrzną winiarnią a winnicą wykonane są z cienkich cięgien ze stali nierdzewnej, przez co zdają się być niemal niewidoczne. Wiodącą inspiracją staje się pokora, elegancja i oszczędność środków wyrazu wobec zabytkowej substancji zastanej oraz świadomość delikatności tworzywa, jaki stanowi każdy zabytek, a w szczególności zabytki unikatowe, jakimi są zamki.

Dość powszechne w środowisku konserwatorów jest przekonanie o „utrwalaniu przeszłości”. Nie został rozstrzygnięty problem, gdzie jest granica za-

yard. Slanting walls and ramps create a space enclosed with a new wall running along a straight line and, simultaneously, a historic wall.

An enclosure surrounded with straight concrete walls interspersed with historic stone blocks was created in this way. The ambience of a medieval stronghold was achieved by combining new elements with the old structure into a different, more interesting whole, which has become more attractive for the modern viewer. Horizontal walls and low blocks were contrasted with the soaring, vertical dominants of medieval towers, and their new function suited to local requirements and needs attracts both tourists and local inhabitants. The large, grassy courtyard is surrounded on three sides with objects of volume built from stone or concrete. With their white-grey acrylic plaster new forms were carefully set apart from the historic walls and stone towers. They house the castle museum and an exclusive restaurant, cafes and winery. The eastern side of the courtyard was not closed with blocks. It was opened onto the breathtaking panorama of the Alps and hills situated just above the town, on which medieval walls and two more castles can be seen. On the southern slope, the once existing vineyard was re-planted so that locally produced beverages could be served in the castle winery and cafes. Steep, narrow stairs, cramped corridors and high rising ventilation chimneys emphasise the defensive character of the medieval fortress, while the light streaming inside and filigree barrel construction changes into light volume and contrasting massive concrete walls. Beautifully refined modern details draw general attention. Stone floors, concrete drainage elements of squares, metal grills, and concrete walls with tiny openings harmonize with the stone wall because of their minimalist aesthetics, harshness and rough texture. All new details are characterised by simplicity and moderation introduced with a great feel for the climate of the place. Railings between the outer winery and the vineyard were made from thin bands of stainless steel which makes them almost invisible. The leading inspiration in these examples was humility, elegance and frugality of means of expression with which the existing historic substance was treated, and the awareness of fragility of material represented by any monument, but especially such unique ones as castles.

The belief in ‘preserving the past’ is rather common among conservators. The problem where lies the limit which new interventions should not cross has still not been solved, although the realisations presented above could justify them. All agree that new architecture realised in the neighbourhood of

braniąca nowych interwencji, choć przedstawione powyżej wybrane realizacje mogą je usprawiedliwiać. Wszyscy są zgodni, że nowa architektura, realizowana w sąsiedztwie zabytkowej, winna być architekturą „wysokiej próby”. Wszystko jest w rękach architekta-artysty i zależy od indywidualnego traktowania każdego obiektu.

Przedstawione przykłady cechuje indywidualne podejście do każdego obiektu, ostateczne rozwiązania poprzedzane są wieloma koncepcjami i dyskusjami. Takie postępowanie jest konieczne, aby nowe kształty i bryły nie niszczyły, a raczej eksponowały i wzbogacały substancję historyczną. Każde działanie jest niezwykle trudne i odpowiedzialne, bowiem, jak pisał ongiś Mieczysław Porębski: (...) *wartości artystyczne nie są raz na zawsze określone, zhierarchizowane, że nie wiemy bezdyskusyjnie, co jest artystyczne, a co nie jest, co jest dobre, a co złe!*¹⁰ Wspaniałym polem doświadczalnym są projekty teoretyczne, gdzie z góry wiadomo, że projekt nie będzie zrealizowany. Awangardowe pomysły przekraczają wówczas granice wyobraźni. Dozwolone są działania ukazujące iluzyjne wyobrażenia o epoce, z której pochodzi zamek, pojawiają się abstrakcyjne formy, które stwarzają nową jakość. Należy reagować ambiwalentnie, bo stara forma staje się formą dwojaką, gdyż jest i starym zamkiem, i elementem nowej kompozycji. Nie znika wtedy problem skali, problem tradycyjnego materiału, proporcji, rytmu, starych podziałów. Na pierwszy plan wysuwa się zagadnienie najważniejsze, o którym zbyt często zapominamy – zagadnienie talentu projektanta. O tym, czy propozycje uzupełnienia starej architektury są trafne, nie zawsze decydują wypracowane reguły, często talent architekta – rzecz nieuchwytna, niedefiniowalna.

Swoistym laboratorium poszukiwania kierunków rozwiązań, zarysowującym ostrzej problemy styku i współistnienia architektury z różnych epok są spotkania architektów w ramach międzynarodowych biennale i konkursów, gdzie dozwolone jest wprowadzanie nawet surrealistycznych absurdów. Weneckie Biennale są miejscem spotkań awangardowych architektów z całego świata. Dwa tematy z dziesięciu konkursowych w 1985 roku dotyczyły adaptacji do współczesnych potrzeb zamku Rocca di Noale oraz położonych niedaleko Werony sąsiadujących ze sobą ruin zamków Romea i Julii¹¹. Teoretyczne projekty przedstawione przez wybitnych twórców współczesnych zaprzeczały niejako naszym wyobrażeniom o granicach dozwolonej ingerencji. Zamykanie w nadmiernie sztywne kanony podejścia do aktywizacji obiektów zabytkowych nie wydaje się być w pełni uzasadnione, jest raczej formą asekuracji, wynikającą z obaw przed popełnieniem błędów. Wiele projektów było propozycją zmiany punktu widzenia na kreację współczesną w zabyt-

the historic, should be architecture of the highest quality. All lies in the hands of the architect – artist and his individual treatment of each monument.

The presented examples are characterised by individual approach to each object, and final solutions were preceded by plenty of concepts and discussions. Such behaviour is necessary so that new shapes and solids do not destroy but rather emphasise and enrich historic substance. Each operation is extremely difficult and responsible, because as Mieczysław Porębski once wrote: (...) *artistic values are not defined once and for all, so that we are unquestionably certain what is artistic and what is not, what is good and what is bad!* Theoretical projects where it is known from the start that they will not be realised, are a great testing ground: avant-garde ideas reach beyond the limits of imagination. Activities showing illusory conceptions concerning the epoch when the castle was built are permitted, there appear abstract forms which constitute new quality. The reactions should be ambivalent since the old form becomes dual – it is an old castle and an element of new composition. The problem of scale, traditional material, proportions, rhythm and old divisions does not disappear. The most important issue which we often forget about – the issue of the architect's skill – comes to the foreground. Whether the suggestions for complementing old architecture are accurate or not is not always decided by thought out rules, but often by such an intangible and indefinable thing as an architect's talent.

Meetings of architects within international biennale or competitions, where it is allowed to introduce even surrealist absurdities, are laboratories where solutions are sought, and problems of combining and coexistence of architecture from various periods are sharply outlined. Venetian Biennale is a meeting place of avant-garde architects from the four corners of the world. In 1985, two out of the ten competition topics concerned the adaptation of Rocca di Noale castle and of the neighbouring ruins of Romeo's and Juliet's castles, located in the vicinity of Verona, to satisfy modern needs. Theoretically, projects presented by outstanding modern designers contradicted our notions concerning the limits of permissible interference. Enclosing the attitude towards activation of historic objects into the stiff frames of canons does not seem fully justified; it is rather a precautionary measure resulting from fear of making a mistake. Many projects suggested changing the viewpoint concerning modern creations in historic surroundings. Those activities made us doubt and reconsider the opinions we have held so far. The assumption that the project will remain on

kowym otoczeniu. Te działania poddawały w wątpliwość, kazały nam się zastanowić nad naszymi dotychczasowymi poglądami. Założenie, że projekt pozostanie na papierze, burzyło bariery ograniczeń formalnych, które krępują wyobraźnię przy konkretnej realizacji. Wielekroć nowe formy tworzone jako modernistyczne proste kubatury, ustawiane na tle malowniczych ruin, które traktowane były jako dekoracja scenograficzna, z góry przygotowana do demontażu¹². W programie funkcjonalnym często pojawiały się sale widowiskowe, zatrzaszkiwane w geometrycznych pudełkach, przekrywane zwiewnymi żaglami ustawionymi na wysokich masztach¹³, a nawet zlokalizowane w olbrzymiej bryle w kształcie czaszki, bo ongiś na dziedzińcu zamkowym znajdował się cmentarz¹⁴.

Otwartość architektury powoduje, iż obiekt, podobnie jak dzieło sztuki abstrakcyjnej, może przemawiać do każdego z osobna, gdyż struktury definiują różnicowanie przestrzenne w sposób zdawałoby się swobodny. Jednak przy wszystkich działaniach dominuje zasada szczególnego poszanowania wartości nieprzemijających, szczególnie chronionych, jakie stanowi zabytkowa substancja.

paper destroyed the barriers of formal restrictions which hamper imagination during a given realisation. Many times new forms were created as simple modernist volumes set against the background of picturesque ruins which were treated as stage set, already prepared for dismantling. In the functional programme there were often exhibition halls enclosed in geometric boxes, covered with gauzy sails supported by tall masts, or even realised in a huge block shaped like a skull as there used to be a cemetery in the castle courtyard.

The openness of architecture makes objects, similarly to masterpieces of abstract art, 'speak' individually to the viewers, where structures define spatial diversity in a seemingly free way. Nevertheless, all the activities are restricted by the rule of respecting of such timeless and particularly protected values as comprised in historic substance.

¹ W wielu europejskich zamkach ulokowano hotele: np. sieć *Relais & Château* prowadzi hotele m.in. na terenie Francji: w Mercuès, Lunéville, Igé, Bagnois en Beaujolais, Bort l'Étang, Rochegude, Trigançe, Curzay sur Vonne, Nieuil, Hennebont, La Baule, Marçay Chinon, Noizay, Varetz, Montignac-Lascaus; w Niemczech w Wernberg-Köblitz; w Hiszpanii w Teruel; w Szkocji w Inverlochy Castle.

² *Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych* (w:) A. Żaryn, *Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków. Zarys działalności i wybór dokumentów*. Warszawa 1980, s. 119.

³ Cantacuzino, Sh., *Jaka konserwacja*, s. 109 (w:) Kadłuczka A. (red.), *Materiały Konferencyjne Międzynarodowej Konferencji Konserwatorskiej KRAKÓW 2000, Dziedzictwo Kulturowe Fundamentem Rozwoju Cywilizacji*, 23-26 października 2000, Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej, Kraków 2000.

⁴ Esej Sergio Los – ucznia Carlo Scarpy – w książce *Carlo Scarpa*, Taschen, Köln 1994, s. 8-14.

⁵ Por. przede wszystkim projektowane przez C. Scarpę wnętrza: pałacu Fondazione Querini-Stampalia w Wenecji (projekt adaptacji na muzeum 1961-1963 we współpracy z C. Maschietto), czy Fondazione Masieri w Wenecji – dokończony po śmierci Scarpy (1970-1983, we współpracy z C. Maschietto, F. Semi; a także Bank Popolare w Weronie 1973-1981 we współpracy z A. Rudi).

⁶ Por. okna dziedzińca zamku Castelvecchio i Banku Popolare w Weronie czy w Galerii Olivetti na placu San Marco w Wenecji.

⁷ Miasteczko Bensberg położone jest 13 km na zachód od Kolonii. Podobną formę najeżonych, połamanych pod

ostrymi kątami betonowych brył zastosował w zupełnie innej skali G. Böhm w kościele pielgrzymkowym w Ne-viges (1963-1968); patrz: V.M. Lampugnani (red.), *Encyclopaedia of 20th – Century Architecture*, Thames and Hudson, London 1986, s. 48.

⁸ Patrz m.in.: *Restaurierung des Castelgrande in Bellinzona*, także *Bellinzona's Castelgrande Swiss*, Baumeister 1989.

⁹ *Castelgrande in Bellinzona*, Detail, 1986.

¹⁰ Porębski M., (w:) Cieślińska N., *Sacrum i sztuka*, Znak, Kraków 1989, s. 219.

¹¹ Patrz: *Third International Exhibition of Architecture*, Venice, Project, Biennale di Venezia 1985, t. I i II.

¹² Por. projekt Marina Negri i Maria Laura Negri z Mediolanu, gdzie wpisane są w strukturę historycznych ruin zamków Ramea i Julii nowe kubatury, które hipotetycznie tam istniały, ibidem t. I s. 204; por. także projekt Maria Corsetti i Franca di Veroli z Rzymu adaptacji ruin zamku Rocca di Noale, gdzie dużą salę wielofunkcyjną ustawiono wewnątrz ruin na 22 betonowych kolumnach, przykrytą szklanym dachem, przez który można oglądać istniejącą wieżę, ibidem t. I, s. 240; jak również projekt Rodolfo Moliny i Davida Quintanilla z Houston, którzy wprowadzili metalową „pajęczynę”, oplatającą ruiny zamku, ibidem s. 263.

¹³ Por. projekt Stephena Tsanga z Londynu, gdzie płótna, szkła i lustra tworzą lekką, zmienną strukturę, ibidem t. I s. 268.

¹⁴ Np. projekt Wirginii Howard z Kingston, w którym proponuje odbudowę południowej wieży, a salę wielofunkcyjną zamierza zlokalizować wewnątrz ruin w kształcie dużej czaszki, nawiązując do dramatów Szekspira i tradycji teatru Globe w Londynie, ibidem s. 255.

Streszczenie

Prace konserwatorskie związane z adaptacją zabytkowych obiektów do nowych potrzeb i funkcji w średniowiecznych zamkach wiążą się często z potrzebą wprowadzania nowych kubatur. Konieczność zachowania autentycznej substancji zabytkowej, a także tradycyjnego klimatu kulturalnego zobowiązuje do wnikliwego przeanalizowania zakresu prac adaptacyjnych. Dotyczy to w szczególności obiektów zabytkowych o unikatowych wartościach kulturowych i artystycznych, zobowiązujących do analizowania możliwości ingerencji współczesnej architektury w tę substancję. Przedstawiono trzy przykładowe rozwiązania z Włoch: – zamek Castelvecchio w Weronie adaptowany na muzeum, z Niemiec – zamek w Bensbergu, niedaleko Kolonii, w którym zlokalizowano ratusz miejski oraz zamek Castelgrande w Bellinzonie w Szwajcarii, usytuowany w centrum miasta, pełniący obecnie rolę muzeum, restauracji, kawiarni i winiarni. Autorami owych adaptacji są wybitni europejscy architekci. Precyzja i lapidarność geometrycznych kompozycji nowych elementów harmonijnie skonstrastowanych z kolorytem i układem form historycznych dała w przedstawionych przykładach pozytywne efekty. W każdym przypadku istotny był klimat warowni średniowiecznej i emocje, jakich doznajemy odwiedzając te obiekty. Wiodącą inspiracją stała się w tych przykładach pokora, elegancja i oszczędność środków wyrazu wobec zabytkowej substancji zastanej oraz świadomość delikatności tworzywa, jaki stanowi każdy zabytek, a w szczególności zabytki unikatowe, jakimi są zamki. O tym, czy propozycje uzupełnienia starej architektury są trafne, nie zawsze decydują wypracowane reguły, ale często rzecz nieuchwytna i niedefiniowalna, jaką jest talent architekta.

Abstract

Conservation work connected with adaptation of historic objects to new requirements and functions, in medieval castles is frequently connected with the need to introduce new volume. The necessity to preserve authentic historic substance and the traditional cultural climate, obliges to conducting a thorough analysis of the range of adaptation work. It refers particularly to historic objects representing unique cultural and artistic values, obliging to analyzing the risk of interference of modern architecture into this substance. Three sample solutions were presented here: from Italy – Castelvecchio castle in Verona converted into a museum, from Germany – castle in Bensberg near Köln, in which a town hall was located, and Castelgrande castle in Bellinzona in Switzerland located in the city centre and currently serving as a museum, restaurant, café and winery. The authors of those adaptations are outstanding European architects. Precision and succinctness of geometric composition of new elements, harmoniously contrasted with the colour scheme and the layout of historical forms resulted in positive effects. In each case the climate of a medieval fortress was very important and the emotions we experience while visiting these objects. The leading inspiration in these examples was humility, elegance and frugality of means of expression with which the existing historic substance was treated, and the awareness of fragility of material represented by any monument but especially such unique ones as castles. Whether the suggestions for complementing old architecture are accurate or not is not always decided by thought out rules, but often by such an intangible and indefinable thing as an architect's talent.